

SEMMI SEM ROMLIK EL ÖRÖKRE

Sz. Koncz István beszélgetése

A városi legenda szerint Bod Péter Ákos, ipari miniszter korában, Kaposvárott fölvatott egy... Hogy is mondjam csak? Egy sörözöt. Gondoltam, mielőtt keresni kezdtem a kapcsolatot a Corvinus Egyetem Közgazdaságtudományi Karának professzorával, tisztázom: van-e alapja a mendemondának? Hátha az olvasót is érdekli, hogy igaz-e a történet. Jó, mostanában nincs ipari miniszterünk, de el tudnák képzelni, amint, mondjuk, az ember-miniszter elvegyül a nép között?

– *Senki sem akarta elhinni, és nem számított rá senki, hogy tényleg eljön* – idézi föl a közel harmincéves történetet Bajer Nándor, aki akkoriban a legnagyobb kaposvári gyár első számú vezetője volt. – *Valahonnan jött, valahová ment, de odaért pontosan, közvetlen volt, ember volt, ivott egy pohár sört, és indult tovább. Amennyire tudom, egy ismerőse nyitotta a boltot. Szerintem ő is örült, hogy avathat valamit, miközben a rendszerváltozás után sokszor romokat takarított és rákényszerült, hogy cégeket zárjon be, nagy hagyományokkal rendelkező bányákat, vállalatokat akár* – teszi hozzá.

Bod Péter Ákos 1951. július 28-án született Szigetváron. Szülei gimnáziumi tanárok voltak. Édesapja 1983-ban, édesanyja tíz esztendővel ezelőtt hunyt el. Az apa korai halálát az a rengeteg megpróbáltatás is magyarázza, amelyekről alant hamarosan olvashatnak. Általános és középiskoláit Péter (akkor még csak ezt a nevet viselte) Miskolcon végezte, a Földes Ferenc Gimnáziumban érettségizett 1969-ben, majd a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen diplomázott. Első, illetve majdnem első (ezt majd még tisztázzuk) munkahelye 1975-től a Tervgazdasági Intézet volt, kezdetben tudományos munkatársként, majd osztályvezetőként dolgozott. Közben megírta, és 1977-ben, illetve 1987-ben megvédte doktori, illetve kandidátusi disszertációját. 1990-ben országgyűlési képviselőnek választották. 1990 és '91 között az Antall-kormány ipari és kereskedelmi minisztere volt. A nagyközönség számára a taxisblokádnál vált ismertté, a kollektív emlékezet úgy őrizte meg alakját, hogy komoly érdemeket szerzett a konfliktus elsimításában. Fölidézzük ezeket a napokat is mindjárt. Amint beszélünk hamarosan a Magyar Nemzeti Bank élén elnökként eltöltött három esztendőről (1991–94), illetve lemondásának okairól. 1995 és '97 között a magyar, a cseh, a szlovák és a horvát érdekek, fejlesztések szószólója volt az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank Igazgatótanácsában, Londonban. Miután mandátuma lejárt, itthon újraindította akadémiai karrierjét. Még 1997-ben, Miskolcon habilitált, majd Veszprémben töltött be professzori állást. 1998 és 2010 között a Károli Gáspár Református Egyetemen is egyetemi tanár volt, majd visszatért alma materébe, a tanszék-vezetői és darab ideig az intézetvezetői székbe. Mainapság is professzor ugyanott, ráadásul hallgatói 2016-ban az Év oktatójának választották.

Közben oda-odasodródott a politika mellé, illetve meglehet, pontosabb úgy fogalmazni, hogy a politika sodródott ő mellé. Így lett viszonylag rövid szolgálat erejéig az első Orbán-kormány idején a Miniszterelnöki Hivatal gazdasági főtanácsadója, és így vált lehetségessé, hogy Orbán Viktor 2006-ban őt ajánlotta a Fidesz és az MDF közös miniszterelnök-jelöltjének a választások két fordulója között.

Hogy szakmai pályájáról mondjunk valamit még: volt vendégtanár az USA-ban,

Hollandiában, Németországban. Kutatási területei pedig a monetáris politika, Kelet-Közép-Európa gazdaságpolitikája, továbbá a rendszerváltozás. Legutóbbi kötete *Megint utat tévesztünk?* címmel jelent meg a Noran Libro Kiadó Progress-könyvek sorozatában.

A professzor szobáját a célszerűség határozza meg. Nagyon puritán, és bár az íróasztalára nincsen rálátásom, dísztelen is. A falon tábla az aktuális órarenddel és számomra értelmezhetetlen jelekkel, valamint egyetlen fotó: egy ifjú hölgy mosolyog rajta.

Bod Péter Ákos rutinos nyilatkozó. Pillanatok alatt megteremti a bizalom légkörét. Finoman más időpontot kér a betoppán kollégától, elnémitja a telefonját, ráfüggeszti a tekintetét a kérdezőre, és figyel. Megadja a partner, a beszélgetés, az együttlét tiszteletét. Ha egy kicsit is érzékeny az ilyesmire az ember, ha értékeli a nyílt, szemkontaktust kereső tekintetet, akkor meg van főzve. A professzor odaadó érdeklődését a legnagyobb vállalkozások közé sorolom. Elsőként persze a gyerekkor kerül szóba, magam pedig örülök, hogy a történet pár kilométerre a lakhelyemtől kezdődik.

Bod Péter Ákos: – A család anyai ágon baranyai papcsalád. Nagypám, Ákos, akiről az egyik keresztnemet kaptam, majd később esetleg szóba jön, hogy miért, egy Nagyváty nevű községben szolgált esperesként. Nagyváty a Szigetvár és Pécs közötti hadiúton volt található, de az ott lakók idővel beljebb költöztek a török elől. Kis falu. Édesanyám ott volt velem várandós. Apám pedig akkoriban keresett, majd kapott állást Miskolcon. Amikor eljött az idő, édesanyámat szekerrel beszállították Szigetvárra. Lehetne hintónak is nevezni, de inkább csak homokfutó volt. Egyéves koromban kerültem Miskolcra. Tehát ha kérdezik, hogy hova valósi vagyok, akkor azért jövök zavarba, mert életemből fél évszázadot Budapesten éltem, de hát Szigetváron születtem, és Miskolcon voltam általános és középiskolás, ott érettségiztem, ott értek az első szerelmek, az első kalandok.

Sz. Koncz István: – *Sőt, mintha basszusgítárosként ott lett volna az első munkahelye is.*

– A Borsod Megyei Vendéglátóipari Vállalatnál, diákként, nyáron. Mindent egybevetve azt szoktam válaszolni az ön által föl sem tett kérdésre, hogy miskolci vagyok. Ez abban az értelemben igaz, hogy ha érettségi találkozózt szerveznek az osztálytársaim, akkor Miskolcra megyek. Édesapám ott halt meg, és egészen addig, amíg el nem hoztam az urnáját, ő is oda kötött.

– *Említette az előbb, hogy egyik keresztnévét nagypapájától kapta, s hogy esetleg ez később szóba jön még. Hozzuk szóba!*

– A Bodot is idehozom. Erdélyi hétszilvafás nemes lehetett Bod Péter, a jól ismert irodalomtörténész, prédikátor, Bethlen Kata papja és a magyar protestáns irodalom jelentős alakja. Utóbb ez az erdélyi ág kicsit nyugatabbra húzódott. Bod nagypám, Lajos, már karcagi. Lehettem volna karcagi tehát, ha a család ott visz engem, illetve édesanyámat kórházba. Ugrom most egy nagyot. Érettségiztem, elmentem katonának, mert hívtak. 1970 és '75 között jártam ide, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre. Ez volt akkoriban a becsületes neve. A dinamikus programozást, azt hiszem, harmadévbén, egy bizonyos Bod Péter tanította, aki a matematikai kutatóintézet munkatársa és egyetemi oktató volt. Amikor kiderült, hogy két Bod Péter létezik, nem okozott gondot, de az első publikációnál figyelmeztetett a szerkesztő. *Bod elvtárs, van egy másik Bod elvtárs, szúrjon be a nevei közé egy megkülönböztető betűt!* Nem tetszett ez a megoldás. *Hogy hívják a nagypapját?* Lajos. *És a másikat?* Ákos. *Jó. Ez olyan jól jön ki.* Nézze, válaszoltam, írja be! Ez a hetvenes évek végéről származó publikációs név azután rajtam ragadt. A családtagok és munkatársak Péternek hívnak, a politikába lépve azonban már két keresztnévvel kerültem be, így ismertek meg. Az emberek kétharmada tehát Ákosnak szólít. Mindkét keresztnemre megfordulok az utcán.

– *Visszatérve a borsodi évekre: hogy került sor arra, hogy először muzsikusként foglalkoztat-ták?*

– Arra a legegyszerűbb a magyarázat. A kamaszkorom évei egybeestek a Beatles működésének esztendeivel. A családban volt zenész, nővérem például gordonkázott, édesapám hegedülgetett. Engem is beírtak zongorázni, de nem volt hangszerünk. Otthon papírzongorán kellett gyakorolnom, ám az nem az igazi. A *Süss fel* napot egy kartonlapon lejátszani egy hat-hét éves gyereknek...

– *A billentést nem lehet megtanulni.*

– Így van, abba is maradt ez. Amikor viszont jött a gitárkorszak, nagyon olcsón szereztem egy orosz akusztikus héthúrút, Szemisztrunnáját. Leszereltem egy húrt, és elkezdtem pengetni. A szüleim voltak olyan kedvesek, hogy befizettek magánfoglalkozásra Soóki Pista bácsihoz, aki zenetanárunk volt. A klasszikus gitárt most is szoktam pengetni. A nagyobbik kisfiam zongorázik, mégpedig egyre szebben. Meghallgatjuk egymást, és játszom a kottájából a magam hangszerén. Na, ez a zenei háttér. A többi pedig adódik. Kamaszkorban, mikor az emberben mozognak a hormonok, és a zene is lüktet, beatzenész szeretne lenni, vagy focista, talán színész. Kinek mi adódik. A gimnáziumban két osztályból formálódott a zenekar. Négy-öt muzsikus. A felállás néha változott. A csapatot aztán szerződtette nyárra a markáns nevű BAZ megyei vendéglátóipari vállalat, így ki kellett váltani a munkakönyvet, letenni egy vizsgát. C kategóriájú vizsgát. Az volt a legalacsonyabb.

– *Mindaz az OSZK-ban történt?*

– Igen, el kellett menni a szórakoztatózenei központba, *fiúk, tudnak kottát olvasni?* Igen. *Az jó, akkor csak egyet kériünk, ne énekeljenek!* Azt mondtuk, gé, ef, há, e, *nagyon jó, ezekkel nem lesz gondunk*, már ki is dobtak. Pontosabban átengedtek. Így a vendéglátó volt az első munkaadóm, zenész az első munkaköri bejegyzésem. Ezeket most szedem elő, mert a korom alapján lassan már érdekel a nyugdíj.

– *Professzor úr, arra hogy került sor, hogy idejött egyetemre?*

– Azért is logikus a kérdés, hiszen a felmenőim apai ágon lelkészek és tanítók, anyai ágon lelkészek, az egész családban nincs közgazdász. Mármost addig nem volt.

– *Jut eszembe: szülei hogy találkoztak?*

– Nem tudom a pontos választ.

– *Mondjuk, engem is zavarba hozna, ha visszakérdezne...*

– Annyit tudok, hogy ez egy, a háború által megnyírbált szerelem. Édesanyám bölcsész volt, és nyelvjárásokból írta a szakdolgozatát, édesapám német–angol–magyar szakos volt az ELTE-n. Egyetemi kapcsolat volt tehát. Azért mondom mégis, hogy a történelem közbejött, mert apámat elvitték a frontra, pár hónapra rá pedig megszületett a nővérem. Amikor apám hazajött, elvitték málenkij robotra. Amikor onnan is visszatért, és végre elhelyezkedett a civil életben, akkor születtem én.

– *Köszönöm. Akkor talán térjünk vissza az A vágányra.*

– Igen. Az időpont megint nagyon fontos. 1968 az új gazdasági mechanizmus éve. A gimnáziumban latinos osztályba jártam. Lehetett érezni, hogy valami változik, és úgy gondoltam, hogy a gazdasági terület szabadabb. El kellett döntenem, hogy gépészmérnöknek menjek-e a helyi egyetemre, jártam is fizika–matek előkészítőre, vagy történelemtanárnak a humán családi hagyományt követve. Elég jó matekos voltam, versenyeken indultam, és a történelmet is nagyon szerettem. Akkor derült ki számomra, hogy a közgazdászra matek és történelem a felvételi. Úgyhogy elsőre fölvettem. Volt, akit csak másodikra. Például egy fiatal miskolci lányt, aki később a feleségem lett. Ebből a frigyből született az a szép kislány, a nagylányunk, akit a fényképen lát.

Ahogy a rockzene felé a klasszikus muzsikától elvitt a Beatles és a Rolling Stones, a közgazdaságtudomány felé elvitt az az érzés, amit az előbb említettem. Hogy ott valami változik. Más kérdés, hogy mire ideértem 1970-ben, az új gazdasági mechanizmus...

– *...kicsorbult?*

– Egy kicsit kicsorbult, igen. Már '68 őszén, miután a Varsói Szerződés megszállta

Csehszlovákiát, az eredeti, nagyratörő koncepciót visszanyesegették. Amikor 1975-ben munkába álltam, nem lehetett tudni, hogy egyáltalán van-e még új mechanizmus.

– *Fock Jenőt akkor váltották le. Épp abban az évben.*

– Így van. Ott megtört valami, ezt a diák is észlelte. *Mit tett velünk ez a Jenő* – a kuplé szövegét rá is alkalmazták. De szerencsém volt. Életemnek sok, nagyon szerencsés fordulata van. A kijelentés megértéséhez tudni kell, hogy apámat 1957-ben letartóztatták. Ugyanis nem fejeztem be az ő huszadik századi élettörténetét. Frontszolgálat Ukrajnában, három év kőbányabeli munka Karagandában, majd mikor visszajön, és megint kivirul...

– ...*megszületik a fia.*

– Például. Érvényesül az élet egyetemén szerzett ragyogó orosz nyelvi tudásával. Jön 1956, bevásztják októberben a nemzeti tanácsba, majd amikor a Kádár-rezsim megerősödik, '57 nyarán őt is elviszik. Úgyhogy hat-hét évesen látogattam Állampusztán, a fegyrintézetben. Ez a fordulat egész életfelfogásomat érintette. Nagyon egyszerűen tisztázta a rezsimhez való viszonyomat. Akinek az apját elviszik, onnan kezdve tudja, hogy vannak *ők*, és azt kell mondania az iskolában, hogy ellenforradalom, de *mi* otthon azt mondjuk, hogy forradalom. A felszabadulás szót sem ejtettük ki, hanem azt a kifejezést használtuk, hogy *amikor az oroszok bejöttek*. Szóval az előzmények után szerencsém volt, hogy mégis a Tervgazdasági Intézetbe kerülhettem.

– *Szeretném megtudni ennek a történetét is, de előbb muszáj megkérdeznem: szakmai szemmel támogatható lett volna a most már többször emlegetett új mechanizmus?*

– *Siraká sztraná májá radnája* – éneklí az egykor általunk is tanult dalt az orosz ember. Vagyis széles, nagy ország az én hazám. Abban a széles, nagy országban a nagy mennyiségben, de közepes minőségben előállított, központosított irányítás mellett gazdaságosan gyártott termék: ez mint modell egy ideig elég jól elmegy. Hogy nem lehet majd versenyképes a fejlett kapitalizmussal, ahogy ez a nyolcvanas években kiderült, az más kérdés. Az ötvenes évek Szovjetuniójában ezt még nem lehetett látni. Ám egy viszonylag nyitott, közép-európai értelemben viszonylag fejlett Magyarországra ez a tervutasításos rendszer, ahol tonnában határozzák meg a gyártandó terméket, nem alkalmazható. Ez viszonylag hamar lelepleződött.

– *Nem vagyunk elég szélesek.*

– Darabszámot határoztak meg a cipőgyártásban, függetlenül attól, hogy mekkora az ember lába. Ráadásul nem lehetünk a vas és acél országa sem, nem tudunk mindent megtermelni. És nem is szükséges. Ez egy kicsi ország. Hogy a tervgazdaságot módosítani kell, elég régi gondolat, Nagy Imre 1953-as korrekciójában már benne volt.

A jugoszláv, a lengyel, illetve a magyar közgazdászok körében bekövetkezett erjedés terméke a jugoszláv speciális modell, öngazgatás, valamint a lengyel és magyar példa. A csehszlovák lehetett volna még, ha nem fojtják el. A lengyel a gazdasági és politikai válság miatt nem futotta ki magát. A legtisztább módosított tervgazdaság a magyar. Személyes álláspontom valószínűleg eltér itteni kollégáim többségének álláspontjától. Ők ugyanis nagyon büszkéek rá, és sikeresnek tartják. Büszkéek is lehetnek, mert friss és értelmes koncepció volt, ám utólag értékelve legfeljebb félsiker. A kör négyszögesítése lett volna a reformközgazdászokra váró feladat. Rugalmas gazdaságot hozni létre úgy, hogy megmarad az egypártrendszer. Hogy közben jönnék a félmegoldások. Hogy igen, állami tulajdonban marad a vállalat, de délután fusizhatsz a gépekkel.

– *Ez miért értelmetlen?*

– Természetesen jobb, mint a semmi. Ami '68 után jött, életszínvonalban, életminőségben kedvezőbb volt, mint a stupid, direkt, merev bolgár, román, szovjet típusú tervezés. De, és most jön a sajátos nézőpontom, a kilencven utáni gazdasági folyamatokból visszanezve...

– ...*ami az ön kutatási területe...*

– ...is, meg ipari miniszterként is a bőrömnön éreztem: a megreformált, megbuherált tervgazdaság hátrahagyott olyan bajokat, amik amúgy nem nehezítették volna az életünket.

– *Említene példát, professzor úr?*

– Már érintettem, ott a fusizás. Vagy: nincsenek tiszta tulajdoni viszonyok vidéken, de megengedik, hogy valaki háztájizzon. Hogy taxizzon munka után. Hogy két állása legyen.

Felnőtt egy generáció, amelyik azt gondolta, hogy piacgazdaság az, ha az állam gépén, az onnan kilopott munkaidőmmel, energiámmal, esetleg anyaggal viszonylag olcsón, adót persze nem fizetve termelnek valamit. Ez a mentalitás sajnos túlélte a rezsimit.

– *Azt hiszem, erre szocializálta az embereket a gazdasági környezet.*

– Ahol világosan elvált a tervgazdaság és a kapitalizmus, könnyebben tudomásul vették az új szabályokat. Például a lengyeleknél, ahol az állam összeomlott, az üzleti, vállalati klíma dinamikusabb. Általában a lengyel gazdaság az. Ott is vannak csalások, ott is van feketegazdaság, de az a fajta, egy egész generációt jellemző gondolkodásmód, ami az ügyeskedésre alapít, nincsen. *Ügyeskedem*, ugye, ismerjük a kifejezést, *megoldom okosba*, és a lopást sem lopásnak nevezik, hanem mutyinak. Vagyis megengedő kifejezéseket használunk. Nem mondjuk ki, hogy jogot tiporva, alkotmányellenes módon egy gazdasági ágat tönkretettek, hanem az a szóhasználat, hogy *dohánymutyi*.

A kádári gulyáskommunista rezsimnek nagyon hosszú árnyéka lett. Ez magyarázza a gazdasági értékrend torzulását, és azt is, hogy politikai értelemben miért nem volt akkora nemzeti nekirugaszkodás 1990-ben. Miért nem kaptak a folyamatok akkora újraindulási lendületet, mint kaphattak volna. Egy kicsit fáradt és cinikus ország lépett át a rendszerváltozásba, míg máshol nem volt jellemző a cinizmus. A csehszlovákok forradalomnak nevezték a maguk változását. Bársonyosnak ugyan, de mégiscsak forradalomnak. Nálunk a forradalom kifejezést senki sem használta az eseményekre.

– *Antall József használta, de ő is abban az értelemben, hogy „tetszettek volna forradalmat csinálni”.*

– De nem csináltunk, nem csináltak. Tehát a speciális magyar előélet, ami akkor előnynek tetszett, és aminek az új gazdasági mechanizmus nagyon fontos eleme, utólag, ezen a szemüvegen keresztül, amit viselek, kritikusabb megítélés alá esik. Nem mintha nem respektálnám a szerelmi tevékenységet, a szakmai eredményeket, hanem azért, mert a megszándékolta, másodlagos következmények szerintem torzították a magyar fejlődési utat.

– *Tehát, ha ismét visszatérhetem a beszélgetést az eredeti medrébe, ön szerencsésnek érezte magát, hogy a kutatóintézetbe került.*

– Miután apám megjárta a börtönt, már ahhoz is, hogy bekerüljek az egyetemre, nagyon jól kellett felvételiznem. A káderlapomon ott díszelgett vagy éktelenkedett ez a flekk. Például, amikor külföldi ösztöndíjra jelentkeztem, nem kaptam meg. Később volt, aki megkapta nyugatra, nekem azt mondták, hogy *Bod elvtárs, menjen Moszkvába!* El is mentem.

– *Érdemes volt?*

– Érdemes. Ha lett volna illúzióm a tervgazdálkodásról, akkor az alatt a három hónap alatt végleg elvesztettem volna. Miután lediplomáztam, az egyik opció az lett volna, hogy bennmaradok a politikai gazdaságtani tanszéken. Meg kell mondanom, hogy egy végzősnek nagyon elégáns, ha a saját egyeteme visszahívja. Am az jött közbe, hogy egy tanárom megkérdezte: Péter, miért nem megy el a Tervgazdasági Intézetbe, ahol végzőst keresnek? Visszakérdeztem: mi az? A Tervhivatal kutatóintézete, jött a felelet. Az én priuszommal? El nem tudtam képzelni. De éppen arra a kutatási területre kerestek fiatal kutatót, amit magam is vizsgáltam. Tudniillik a stratégiai vállalati tervezésből írtam a diplomamunkámat. Egy szó, mint száz, elmentem a bemutatkozó beszélgetésre, és fölvettek. Meggyőződés, hogy ha Miskolcon a városi tanács tervosztályára mentem volna, nem vettek volna föl. Ott ugyanis tudták, hogy ki az a Bod. Hogy ki az apám. Budapesten nem törődtek vele. Ha olvas majd minket valaki, annak fontos tudnia, hogy az ország a hetve-

nes években nem egy ország volt. Budapesten sok minden elment, ami egy kisvárosban egyáltalán nem mehetett el. Lerövidítem: szerencsés fordulatnak tartom, hogy oda bekerülhettem. Jó színvonalú intézet kutatóinak sorába jutottam. Komoly matematikai, gazdasági, nemzetközi tudással rendelkező kollégák közé. Sokat tanultam. Azon kívül kormányzati háttérintézetéről beszélünk, amely egy minisztérium-szerű intézményhez, a Tervhivatalhoz kötődött, noha sokáig más épületben működött. Más kultúrájú hely is volt. A hivatalban zakóban kellett lenni, mi bemehettünk farmerben, például. Tizenöt sikeres és örömteli évet töltöttem ott.

– *Időközben osztályvezetői rangba emelték.*

– Lassan megindultam fölfelé, igen.

– *A párttagságot nem kérték számon?*

– Amikor már évek óta helyettesként dolgoztam, és szóba került az osztályvezetői ki nevezés, fölmerült, hogy párttag vagyok-e. Kihátráltam a belépés lehetőségéből, de nem sértő módon. Tudomásul vették, és bár később, de osztályvezető lehettem. Amikorra bekövetkezett a rendszerváltozás, szakmailag szépen haladtam.

– *'87-ben pedig elég fiatalon kandidált.*

– A Magyar Tudományos Akadémián, igen. Fiatalon? Harminc- és negyvenéves kor között ildomos. A munkahelyemen is az volt a dolgom, hogy kutassak. Tehát nem az éjszakáimat kellett feláldoznom, mint annak, aki mással foglalkozik. Írtam a cikkeimet, és egyszer csak eljött a pillanat, hogy kandidálhatok.

– *Ha marad azon a pályán, akkor negyvenhat éves korára megírja a nagydoktoriját, és mára akadémikus. Am a politikai kitérő miatt akadémiai karrierje irányt váltott.*

– Hozzáteszem, hogy a kutatóintézet nagyon rugalmas volt. Azért kell hangsúlyoznom, hogy a múlt ne legyen csak fekete vagy fehér. A munkahelyemen ugyanis tudomásul vették, hogy a Közgázon felállást vállalok. Másik helynek talán nem örültek volna, de ez egybevágott az ottani irányelvekkel. Egy idő múlva pedig nemcsak keleti konferenciákra utazhattam hivatalból, hanem, ha jött meghívó, nyugat-európaiakra is.

– *Nyelveket beszélt, hiszen.*

– Von Haus aus is, ahogy mondani szokták, meg aztán az egyetemen is tanultam. A nyolcvanas évek második felében, amikor meghívtak Amerikába, egy állami egyetemre, kiengedtek, mégpedig feleségestül, gyerekekkel együtt. És ami nagyon lényeges: nem kértek semmit.

– *Abban az időben talán már slendriánabb volt a rendszer.*

– Más szelek fújtak. Mindenesetre a történelem nem vetett engem ilyen próba alá. Nem kellett olyan szolgálatot tennem, amit szégyellnék, illetve nem kellett lemondanom egy olyan útról, ami jelentős mértékben segítette a pályámat. Hiszen kikerülni egy amerikai egyetemre, az ottani gazdasági viszonyok személyes megélése, a nyelvtanulás szempontjából nagy dolog, és a kislányom szellemi fejlődését tekintve is komoly nyereség volt. A mai hallgatók már nem tudják értékelni, de a korombeli emberek nagyon jól tudják, hogy ha valaki kapott egy nyugati ösztöndíjat, az mit jelentett a szakmai előmenetelük szempontjából. És most nem a hazai ranglétrán elfoglalt helyükre gondolok, hanem a nézeteikre, tudásukra.

Ne felejtjük el, hogy 1982-ben a Magyar Népköztársaság belépett a Valutaalapba. Ezáltal kettős függésbe került. Egyfelől a keleti viszonyrendszernek is alá volt rendelve, de pénzügyileg már függött a Valutaalaptól, a Világbanktól. A rezsim attól fogva nem tudta úgy korlátozni az emberek szabad mozgását, mint például a Szovjetunióban, ahol senki sem mehetett nyugatra turistaként.

– *Már csak amiatt is kérdezem, professzor úr, mert kutatási területe: vajon a rendszerváltás gazdasági szempontból törvényszerű volt-e?*

– A rendszerváltozás törvényszerű volt, időpontja azonban geopolitikai tényezők

függvénye. Adódnak olyan helyzetek, például rossz házasságok, amelyek a két fél haláláig tartanak, pedig már tartalmilag valójában kiürültek, megszűntek. Ha valaki azt állítja, hogy a rendszerváltozásnak mindenképpen be kellett következnie, annak igazat adok, ám abban sem voltam biztos, hogy az én életemben eljön-e. Reméltem, hogy a gyermekem demokráciában fog élni, de hogy én? Hát, ezt nem lehetett megjósolni. Gondoljon a korábbi témánkra, a '68-as reformokra! A Kelet-Európára kényszerített rendszer elérte teljesítő-képessége felső határát viszonylag hamar. A hatvanas években. Onnantól kezdve tulajdonképpen csak a külföldi hitelekkel megspékelve tudott szépen húzni, de már akkor is lehetett tudni, hogy a teljesítménye mögött egy halom deficit van. Demográfiai, környezeti... Borzasztó koszos volt a szocialista ipar.

– *Ha csak egy céget említünk, a Budapesti Vegyiműveket, annak is elég nagy a lábnyoma. A főváros mellett szépen tönkretették a környezetet Garé és Hidas térségében is.*

– Ha ez ment volna még tíz évig... Ne sírjuk vissza azt a világot! A termelési mutatók egy darabig még nőttek, de utána azok sem. Végül tehát a rezsिम elérte, amit elérhetett, és miután nem tudott fejlődni, pusztulásra volt ítélve. De hogy ez a döglődés öt év vagy húsz, na, ezt nem lehetett tudni. Ezt gyorsította föl a geopolitika, amikor a Szovjetunió felső vezetése belátta, és békés úton elfogadta azt, ami amúgy is bekövetkezett volna. Gorbacsovna óriási érdemei vannak ebben. Abban a történelmi pillanatban a különböző fejlettségi szintű közép-kelet-európai országok az NDK-tól Albániáig mind visszaléptek a kapitalizmusba. Ilyen értelemben ez nem volt szükségszerű. A lengyeleknél a nyolcvanas évektől egyértelmű lett, hogy nekik nem kell a rezsिम. Ám Magyarországon a nyílt kiállást az a jogos félelem kísérte, hogy nehogy megint leverjenek minket. Amint a világpolitika megengedte, a rendszerváltozás lezajlott. Mégpedig sikeresen. Hogy most sikeresnek tekintjük-e, ez a következő fordulat általában a beszélgetésekben.

– *Az ám! A szakember sikeresnek tekinti-e? Azért is kérdezem, mert tudom, hogy könyvet írt róla.*

– Összetett, bonyolult kérdés ez. Elméletem szerint minden időszakban eldől valami, de nyitva vannak más opciók. Ez igaz arra az időszakra és akár 2019-re is. Semmi sem javul meg örökre, semmi sem romlik el örökre. Mert minden után jön majd egy újabb kanyar, ahol navigálni kell egy országnak.

– *Az ön életében az egyik kanyar az volt, amikor az első szabad országgyűlési választás idején képviselő lett. Mégpedig Veszprém megyéből. Hogy került oda?*

– A gazdasági program egyik készítőjeként szólítottak meg, hogy rára lehetnek-e megyei listára. Az MDF központi apparátusa ugyanis észlelte, hogy Antall Józsefre számítottak mind Budapesten, mind Veszprém megyében. Két területi listán azonban nem lehet szerepelni, így Veszprémből levették. Előzetesen úgy kalkuláltak, hogy három esélyes futhat be. Ők álltak attól fogva az élen, Szabó Tamás, Horváth Balázs és Pusztai Erzsébet. Antall József tehát elkerült az első helyről, de valakivel, még ha ötödikként is, pótolni kellett. Így kerestek meg. Beírhattak volna Jász-Nagykun-Szolnok megyébe is, de a véletlen így hozta. Mit ad Isten, az MDF annyira jól szerepelt abban a megyében, hogy egyéni jelöltként is bekerültek az előttem állók, és a végén kaptam egy papírt, hogy *örömmel értesítjük, ön képviselő.* Attól fogva még többet jártam megyei rendezvényekre. Nagyon megszerettem a területet, és ennek az volt a folyománya, hogy amikor újraindítottam az akadémiai pályámat, nem Budapestre jöttem, hanem a veszprémi egyetemre. Ezért voltam ott kutató professzor 1998 és 2000 között.

– *Nem sokáig ült a fapadosban, hiszen 1991-ben átvált az ipari és kereskedelmi miniszter bársonyszékébe.*

– Abban is véletlen tényezők játszottak szerepet. Nevezetesen: a gazdasági bizottság elnökeként dolgoztam három hetet. Néhány nappal a kormánylista véglegesítése előtt a miniszterelnök arra kért, hogy hagyjam ott a pozíciót, szeretne rára kinni a kormánylistára. A parlamenti bizottság első komoly munkája az lett volna, hogy meghallgatja a jelöltet.

Magamat nem kellett meghallgatnom, lemondtam. Szabó Iván váltott, és 1990. április 23-án miniszter lettem.

– *Viszonylag rövid időre. Mert ment az MNB élére.*

– A jogszabályalkotás során, 1991 végén új törvény született az MNB-ről, ami leválasztotta a kormányról, és független állami bankként, monetáris hatóságként definiálta. Az elnököt hat évre nevezi ki a köztársasági elnök, a miniszterelnök előterjesztésére. Az addigi elnököt...

– ...*Surányi Györgyöt...*

– Jó, hát kimondta, jóban vagyok veled, ma már egyetemi kollégám, de a névtől függetlenül: nem akarták hat évre kineveztetni. Sőt, miután politikai konfliktus támadt körülötte, a miniszterelnök más jelöltet keresett. Ám akit kinézett, azt az apparátus nem szívesen fogadta volna. Az pedig nem lett volna jó, ha nagy tekintélyű jegybankárok a főnökükkel civakodnak vagy lemondanak. A pletyka szerint ekkor a miniszterelnök bedobta a nevem, mire az érintettek megvonták vállukat. *Akkor maradunk*, mondták. Az volt ugyanis a tét, hogy lemondanak-e testületileg, vagy maradnak. A hirtelen döntés nyomán tehát egy csütörtöki napon tudtam meg, hogy hétfőn mennem kell a gazdasági bizottság meghallgatására. Ipari miniszterként másfél évet már együtt dolgoztam a jegybank elnökével, tehát az ügyeket, persze kívülről, de alapjában azért ismertem, makro-közgazdasági végzettségem van, érdeklődési területemmel átfedésben volt, így a hat évre szóló megbízást elfogadtam. Ebből egész pontosan hármat tudtam teljesíteni.

– *Még mielőtt gondolatban elhagynánk a minisztériumot, föl kell említenem, hogy minden méltatásában kiemelik: fantasztikusan vezényelte a taxisblokád folyamán a tárgyalásokat, és döntő eredményeket szerzett a konfliktus föloldásában. Érdemes erre bővebben visszaemlékezni?*

– Érdekes epizódja a legújabb kori magyar történelemnek. Azért mondom, hogy epizódja, mert egy-egy nagy sztrájk előfordult akkor az országok életében. Elég csak a romániai, Zsil-völgyi bányászok tiltakozásával fémmjelzett válságessetre gondolnunk. Ezek a gazdaságszerkezeti átalakulások a hetvenes években Nyugat-Európában hasonlóan nagy feszültségekkel jártak. A kellemetlen döntések nálunk is sok feszültséget okoztak. Ezek egyike a taxisblokád. Anyit tud talán minden olvasó, hogy az időben rögzített energiaárak voltak még. A tűzifára, gázra, központi fűtésre, motorbenzinre és a gázolajra, mind az ipar, mind a lakosság számára az állam szabta meg az árakat. Egészen addig mesterségesen nyomott árak voltak érvényben, aminek az a történelmi oka, hogy a Szovjetuniótól olcsón kaptuk az olajat, olcsón adtuk az almát. Amikor véget ért a kényszerházasság, onnantól szabadpiaci elven, dollárban kereskedtünk, ha alma kell nektek, vegyétek meg, ha olaj kell nektek, fizessétek ki. Ez jó, ez rendjén is van. Így működik a piacgazdaság. Csak éppen 1990 az első iraki–kuvaiti háború éve volt. Nem várt következményként megugrott az olajár. Ennek megfelelően az államnak meg kellett volna emelnie az energiaárát. Ez végül be is következett 1990 őszén. A kormány vacillált, hogy egy vagy két lépésben emeljen-e. Az indokoltnál még egy darabig olcsóbban számítsa fel, ami egyben azt is jelenti, hogy megtámogatja az üzemanyagárát az adófizetők pénzén. Vagyis akik esetleg nem is tartanak gépkocsit, adójukkal megtámogatják azt, aki sokat autózik, sok benzint használ el. Itt tehát szociális, politikai és pénzügyi problémákkal egyszerre szembesültünk. A kormány egy októberi, vasárnapi napon, rendkívüli ülésen, ugyanis aznap este vonult be a kórházba a miniszterelnök, a tizenhat napirendi pont egyikénél nagy levegőt vett, és egy lépésben megemelte az üzemanyagok árát. Magam nem támogattam a javaslatot. A két lépésben való áremelés mellett tettem le a voksomat. Mint ipari miniszter tudtam, hogy a hatvan százalékos emelés a lakosság türelmét is próbára teszi, de a vállalatoknak is kelle-ne adni pár hónapot: készüljenek fel az új realitásokra, ha lehet, mielőbb újítsák meg a technológiát, cseréljék le az energiafaló gépsorokat, állítsanak le minden várhatóan veszteségbe forduló termelést. De a pénzügyminiszternek, Rabár Ferencnek kellett a pénz a

költségvetésbe, és nem akart további szubvencionálást. A kormány többségének már elege volt a költségvetési hiány miatti mindennapos huzavonából. Na, a kormány fölszívta magát, és engem leszavaztak. Kirobbant a konfliktus, a blokád három napig tartott. A tárgyalódelegáció tagja voltam, ami azért volt különös, mert triumfálhattam volna: kérem szépen, én megmondtam!

– *Tudta előre?*

– Nem, ha tudtam volna, hogy ekkora ügy lesz belőle, akkor a kormányon belül a döntés előtt még harcosabb lettem volna. De az már a múlt volt, csütörtöktől a válsággal kellett foglalkoznunk. Amikor az ember tárgyal, azt természetesen sem befelé, sem kifelé nem közölheti, hogy mi volt az eredeti álláspontja. Antall József időközben túlesett a műtéten, és a kórházból időnként instrukciókat adott telefonon. Két dolgot mondott. Az egyik, hogy a tárgyalások során szakminiszterként képviseljem a gazdasági racionalitást (azaz ne engedjek könnyen az áremelés visszavonását követelőknek), a másik pedig, hogy a konfliktus lezárásához félútig visszamehetünk, de úgy, hogy belátható időn belül piacossítsuk a termék árát.

– *Épp az lett a kompromisszum, amit ön eredetileg javasolt.*

– Lényegében igen: a szükséges áremelés fele lépett érvénybe azzal, hogy a következő év január elsejétől az állami árszabályozás alól kikerül az üzemanyag, és piaci árássá válik. Attól kezdve az árváltozásról a száz százalékban állami tulajdonú vállalat vezérgazgatója dönt – nyilván előzetesen egyeztetve a kormánnyal.

– *Azon gondolkodom csak, hogy MOL volt-e már akkor? De úgy emlékszem, hogy még nem.*

– OKGT volt, Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt. Ezt ma már csak az öregfiúk ismerik. A történet végül is politikai kompromisszummal zárult október végén, majd a rákövetkező januártól a realitások által indokolt energiaárszint különösebb feszültségek nélkül kialakult.

– *Így lett önből, a szakminiszterből, ismert ember. Majd bankelnök. Majd le kellett mondania. Legalábbis így gondoljuk.*

– Az olvasó talán nem tudja, 1994-ben, a második szabad választáson kétharmados többsége lett a nyertes pártkoalíciónak. Fülkeforradalom volt, csak elfelejtették kiplakátolni. Tehát a Horn-kormány bármikor meg tudta volna változtatni a Magyar Nemzeti Bankról szóló törvényt. Kaptam is egy üzenetet, ha sokat szívózom, akkor ez bekövetkezik.

– *Ez volt a kifejezés?*

– Valami ilyesmi. Horn Gyula viszonylag egyszerű szókinccsel kommunikált.

– *Figyelem a félmosolyt az arcán.*

– Nem akarom megbántani, Isten nyugosztalja, régen volt. Lényeg: ilyen politikai túlsúllyal nyugodtan átszervezhették volna a központi bank alapfunkcióját, és az erről szóló törvénybe beírhatták volna, hogy újraindul az elnöki terminus, azaz leválthatják a hivatalban levő elnököt. Mindez persze feltételes mód, hisz a lemondással nem is következett be. Lássuk be: az előző kormány tagja voltam, tehát vagy elhitték nekem, vagy nem, hogy pártsemlegesen végzem a dolgom. Nekem meggyőződésem volt, hogy a Nemzeti Bank élén szolgálatot teljesítek, a hazámat szolgálom, nem politikai érdekeket. Ám Horn Gyula egy magánbeszélgetésben azt mondta... Bocsánat, nincs magánbeszélgetés ilyen ügyekben. Tehát egy négyszemközti beszélgetésen azt mondta, hogy két dolog miatt akar megszabadulni tőlem. Egy, a szocialista párt fúj rám, mert ipari miniszterként sok emberüket kirúgtam a vállalatok éléről, kettő, kell a hely az SZDSZ-nek.

Nem könnyen engedtem a pressziónak. Az új kormány 1994 májusának végén lépett be, én az év karácsonyáig voltam hivatalban. A helyzet végig áldatlan volt: nem nagyon hívtak meg kormányülésre, nem kaptam meg minden belső anyagot, bizalmatlanok voltak velem szemben. Abban az időszakban a Magyar Nemzeti Bank volt az államháztartás

finanszírozója is, nem működött még az államkincstár. A jegybank hatékony működése olyan szoros bizalmi viszonyt feltételezett a kormánnyal az akkori helyzetben, amire most már nem lenne szükség. Szóval fél év küszködés után lemondtam.

– *Életének következő állomása az EBRD-nél töltött három esztendő volt.*

– Valóban, kiderült a lemondásomkor, hogy üresedés van Londonban, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankban. Egy fiatalember, bizonyos Matolcsy György lemondott a kinti megbízatásáról, hazajött, és így üresedés támadt, ami a kormánynak kapóra jött, és nekem is elfogadható volt.

– *Működik még ez a bank? Oly keveset hallunk róla mostanában.*

– Működik, hogyan is működik, ma délelőtt járt itt a főközgazdászuk, egy orosz szakember előadást tartani. Valóban, Magyarországon nem annyira aktív a bank most már, mert nem szorulunk rá.

– *Ön volt a magyar, a cseh, a szlovák és a horvát összekötőtiszt, ugye?*

– Az igazgatótanácsban e négy ország képviselőjében ültem, és amikor ezek az országok beruházási programokkal jelentkeztek, akkor támogatólag szóltam hozzá. A bank pénze véges, a programok száma pedig nagy. A küldetésemet nem úgy fogtam fel, hogy Horn Gyulát képviselem, hanem a magyar gazdaságot, valamint a másik harmat. Ami nem mindig egyszerű feladat. Például, amikor fölmerült a kérdés, hogy a mohovcei atomerőmű építését támogassam-e magyar igazgatótanácsi tagként, fölhívtam a szlovák államelnököt, a magyar miniszterelnököt, konzultáltam a horvátokkal és a csehekkel. Megkérdeztem, mi az álláspontjuk.

– *És mi volt vajon?*

– Az a furcsa helyzet adódott, hogy mint cseh és szlovák támogatom, mint horvát nem foglalkozom állást, mint magyar pedig az európai többséggel vagyok, és a többségnek nem tetszett. Végül folytatták a beruházást, de nem az EBRD pénzén, hanem az oroszok szállítói hitelezésével – nagy határidőcsúszásokkal, költségelfutásokkal. Autópályáknál vagy a BorsodChem privatizációjánál, szakmai ügyekről lévén szó, egyszerűbb dolgom volt. Szép három évet hagytam magam mögött, de lejárt az idő. Hazajöttem, és azóta tanítok. Előbb Veszprémben, később a Károli Gáspár Református Egyetemen működtem professzorként.

– *Utóbbinak mi a története?*

– A református egyetem indulásakor édesanyám kérte, hogy ha van erőm, segítsen őket. Félállást vállaltam, a jogi karon tartottam órákat. A joghallgatók zöme a gazdaság iránt vajmi kevésbé érdeklődött, bár akadt, aki máig jó emlékeket őriz rólam, annak ellenére, hogy nagyon szigorúan osztályoztam.

– *Tényleg?*

– Írtam számukra egy tankönyvet, leadtam az anyagot, és az alapján vizsgáztattam. Ha nem hallottam vissza semmit, akkor annak megfelelő érdemjegyet adtam. Tipikusan a kettes volt az átlag. Rászorítottam az arra érdemeseket, hogy vegyék föl még egyszer a tárgyat. A római jog és a közgazdaságtan volt a két szóró tárgy.

– *Biztos emlegették szegény édesanyját, aki rábeszélte önt arra, hogy segítsen nekik.*

– Nagyon valószínű. (A professzor jóízűen nevet.) Harmadszorra bizonyára mindenkit átengedtem, mert addigra csak ragadt rá elég.

– *Újabb szín a drámában, professzor úr: a szocialisták megnyerik az 1998-as választást.*

– A Fidesz a második, a kisgazdák a harmadikok, és e kettő alakít kormányt. Szorosan ugyan, de Orbán lett a kormányfő, és meghívott tanácsadójának. Félállás, szoba, titkárnő, telefon, autó. Ez ment másfél-két évig, azonban addigra olyan jeleket láttam, amelyek alapján eldöntöttem, hogy inkább a kutatásnak, oktatásnak szentelem magam.

– *Szabad ezekből mondani valamit?*

– Hát...

– *Annyira avasson be benniünket, amennyire az olvasóra tartozik a dolog.*

– Akkor kezdjük azzal, hogy a tanácsadó hiú ember. Tehát ha sosem fogadják meg a tanácsát, akkor egy idő múlva azt mondja, hogy a fenébe! Hiú voltam, és azt gondoltam, hogy egy csomó mindenben igazam van. Egy idő után elhidegültünk egymástól. Hozzáteszem: az első két évben nagyobb részt tudtam támogatni az elképzeléseket, de amikor befordultak a második féldőre, és a választás mindenáron való megnyerésére törekedtek, az annyira a politika primátusát hozta, hogy oda már nem én keltem. Szép csöndben, az újság meg sem írta, eljöttem. A titkárnőtől elkészíttem, az autókulcsot visszaadtam. Mondjuk, a Golfom addig is benn állt a garázsban, mert úgy gondolkodtam, hogy soha azért ne kelljen gazsulálnom senkinek, autonómiámat feláldozva, hogy a hivatali autó megléte befolyásoljon. De harag nélkül távoztam. Chikán Attila, korábbi gazdasági miniszter, akkortájt már itt rektor, fölhívott, hogy van itt egy tanszék, ahol most nincs vezető, mert elment, keres idevaló embert, jönnek-e? Jöttem. 2000-ben tehát eljöttem Veszprémből, otthagytam a Károlit is, és 2016-ig vezettem itt a tanszéket. Amikor megint lejárt a ciklusom, nem pályáztam meg, mert átlógott volna az újabb megbízás a hatvanöt éves koromon.

– *Pedig a hallgatók szeretik. Három éve önt választották az Év oktatójának.*

– Igen, tanítók főállásban, sok órában, de intézetet már nem vezetek. Amúgy a diákok elismerése azért esik jól, mert a legtöbbször fogalma sincs arról, hogy a tanáruk mi volt két vagy három évtizede, vagy legfeljebb érdekesség, ha az előadóról azt írja a Wikipédia, hogy ipari miniszter meg jegybankelnök volt.

– *Még egy pillanatra visszakanyarodnék Orbán Viktorhoz. Arra hogy került sor, hogy 2006-ban önt kérte föl miniszterelnök-jelöltnek?*

– Akkor még kétfordulós volt a választás. Ez a felkérés is apró epizód az életünkben. Tudni kell, hogy a megelőző években az MDF és a Fidesz viszonya igen megromlott. Orbán Viktornak pedig volt ugyan egy két és fél milliós tábora, ami most is lényegében megvan, de 2006 megmutatta, hogy efölé nem tudta volna növelni a támogatását, miközben a túloldalnak ennél valamivel több volt akkor. Más megoldás nem mutatkozott, mint az MDF támogatásának visszaszerzésével megpróbálkozni egy lényegében szakértői kormánnyal, élén nem Orbánnal, nem is egy MDF-es politikussal, hanem egy technokrata személyiséggel. Jőmagam addigra már nem voltam párttag. Kicsi esély, de talán így, a második választási fordulóra megnövelhető lett volna a támogatottság. A jelöltségemhez viszont az kellett volna, hogy mindkét párt minden testülete mögém álljon. Az elképzelés egy-két óra alatt megbukott. Ugyanis az MDF vezetése már nem hitt a győzelemben, és nem hitt Orbánnak.

– *Egy korábbi interjújában olvastam, hogy olykor mormog, de ha úgy érzi, hogy a folyamatok nagyon rossz irányt vesznek, akkor hangosabban kell hallatnia a hangját. Most milyen hangot használ?*

– Vannak olyan ügyek, amelyek föl sem tűnnek a nagyközönségnek, de a szakértő látja, és akkor eldöntheti, hogy szól-e vagy sem, és ha szól, miként. Itt van egy látszólag kormányzás-technikai ügy: Orbán Viktor 2010-ben hatalomra kerülve olyan struktúrát épített föl, amelyben kevés számú minisztert irányít a kormányfő. Ez a megoldás egyfelől túlságosan központosít, de ami pláne feltűnő: nem kvadrál az európai unió tanácsának szerkezetével, ahol a miniszterelnökök tanácsa mellett működnek a pénzügyminiszterek, oktatási miniszterek, népjóléti miniszterek tanácsai. Az akkor választott magyar megoldás szakmailag erősen kifogásolható volt, és előrevetített olyan uniós együttműködési gondokat is, amelyek valóban be is következtek. Erre mondom, hogy a kutató ember, akinek erről véleménye van, szóljon. Ha olyat lát, ami borzasztó, akkor üvöltön. De a tudós nem úgy üvölt, mint egy politikus, aki fölugrik egy hordóra, és onnan szónokol, hanem határozottan, egyértelműen fogalmaz. A politikusok persze a pokolba kívánják a

civil véleményt. Mégis szólnunk kell, ha bajt látunk. Most például az orosz politikai, gazdasági, kulturális és ideológiai behatolás miatt. Ha azt gondolom, hogy ez veszedelmes irányzat, márpedig azt gondolom, akkor a megalapozott véleményemet nem szabad elhallgatnom, a kritikát elmismásolni. Meggyőződésem, hogy nem szabad eltaszítanunk nyugat-európai szövetségeseinket: az ilyen ügyekben érdesebben szólok, mert nem érdeemes becsomagolni az üzenetet.

Ha azt mondja valaki, hogy elakadt a magyar fejlődés, akkor nem siránkozni kell, meg borba fojtani a bánatunkat, az örök magyar sikertelenséget okolni. Nem nyomják Krahácsot, és nem ez a harc lesz a végső. A dolog nem reménytelen! Nem igaz, hogy itt nem lehet csinálni semmit. Senki se oltsa le a villanyt, mert nem távozunk. Viszont igenis újra kell tervezni! Ez az általam vallott és terjesztett világgép. Ez a világgép cselekvő, arra akarja rászorítani a mindenkori vezetőket és a vezetetteket egyaránt, hogy a kor által föl-tett kérdéseket próbálják meg a legjobb tudásuk szerint megválaszolni. Ne adják föl, ha nehéz, és ne is dőljenek hátra, ha jól fut a szekér.

– Ehhez persze hit is kell, mondom én. Az ön hite, figyelembe véve lelkész őseit is, milyen természetű?

– Templomba járogató reformátusnak mondom magam. A magyar átlaghoz hasonlóan inkább sátoros ünnepeken szoktam elmenni. A Bibliát viszont bizonyára sűrűbben forgatom, mint az átlag. Mindez még nem válasz a kérdésre, magam mindenesetre azt vallom, hogy az egyéni túlmutató küldetésünk van. A magasabb instancia szigorú véleményétől magam nagyon félek, és csak remélhetem, hogy nem érdemeim szerint bírál majd el. Ha az ember a maga fölött álló erőket nem ismeri el, akkor magát teszi meg istennek. És az nagy tévedés.